

*„A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia
(PPKE JÁK, 2008. május 14.)*

AZ ÁLLAMI HÁZASSÁG MEGJELENÉSE ÉS A HÁZASSÁG FELBONTHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSE

SZABÓ ISTVÁN
egyetemi docens (PPKE JÁK)

A XVIII. század második felében elinduló magánjogi kodifikáció Európa legtöbb államában az addig kánonjogi alapokon nyugvó házassági jogot is az állami szabályozás tárgyává tette. A kodifikáció azonban nem vonta szükségszerűen maga után a házassági jog „államosítását” is, vagyis az állami és a kánoni házasság teljes szétválasztását. Európa első polgári törvénykönyvét, az 1804-ben kibocsátott Code Civilt azonban a francia forradalmat jellemző szekularizáció hatotta át, amelynek egyik következménye volt, hogy a szétválasztást látványosan megtette. A második nagyhatású kódex, amelynek egyébként előmunkálatai a Code Civilt évtizedekkel megelőzték, az 1812. január 1-jén hatályba lépett Osztrák Polgári Törvénykönyv volt. Az OPTK a házassági jog addigi rendszerét jelentősen nem forgatta fel, lényegében a kánoni házasságot ruházta fel állami erővel.

A kánonjog sok évszázados érvényesülése azonban sehol sem múlt el nyom nélkül. Ha az állami házasságot külön is választották, annak legfontosabb gyökere akkor is a kánonjog volt. Kialakultak azonban kritikus pontok, amelyek közül a legérzékenyebb a házasság felbonthatóságának kérdése volt. A Code Civil 1804-es változata például lehetővé tette azt, a restaurációt követő 1816-os módosítása azonban megszüntette a bontás lehetőségét. Az 1870-ben kikiáltott köztársaság idején is húzódtott a kérdés, végül 1884-ben ismét bonthatóvá tették az állami házasságot.¹ Az OPTK, mint említettem, a kánoni házasságot követte, tekintettel volt viszont arra is, hogy az Osztrák Császárság akkori területe felekezetiileg nem volt homogén. A katolikusok

¹ 1894:XXXI. tc. miniszteri indokolás; a házasság megszűnéséről szóló V. fejezethez fűzött bevezető rész (5) bekezdése

házassága nem volt felbontható, a nem katolikusoké azonban meghatározott feltételek mellett igen.² Ez a rendszer az 1938-as Anschlussig megmaradt. Az 1865-ös olasz Codice Civile nem engedte meg a házasság felbontását, s hasonló volt a helyzet Spanyolországban és Portugáliában is.³ Németországban azonban egy 1875-ös törvény,⁴ majd az 1900-ban hatályba lépett BGB lehetővé tette azt.⁵ 1874 után hasonló volt a helyzet Svájcban is.⁶ Ezt a kérdést nyilvánvalóan befolyásolta, hogy az adott államban mely felekezet volt a domináns, hiszen például a protestánsoknál a felekezeti jog is megengedte a bontást. Az állami házasság bonthatatlansága azon országokban került előtérbe, ahol a lakosság nagytöbbségben, vagy szinte kizárólagosan katolikus volt.

Magyarországon sajátos helyzetet szült, hogy a magánjogi kodifikáció sokáig nem vezetett eredményre, mint az köztudott, az első kódex a ma is hatályos 1959-es Polgári Törvénykönyv volt. A kódex hiánya azonban nem jelentette azt, hogy a magánjog semmilyen területét sem szabályozta volna törvény, rész kódexek ugyanis születtek. A szabadelvű kormányzatnak az egyik fő törekvése éppen a házassági jog kodifikálása, s ennek keretében a kánoni és az állami házasság szétválasztása volt. Az egyik legfontosabb indokként az ország felekezeti sokszínűségét jelölték meg, amely miatt sok fajta házassági jogi szabály érvényesült.⁷ Persze nem biztos, hogy ez volt a legkuszább területe a szokásjog által átszótt magyar magánjognak, de a liberális kormányzat számára ez fontos politikai kérdés is volt. Az első Wekerle-kormány által benyújtott törvényjavaslat alapján 1894-ben elfogadott házassági törvény lényeges változásokat hozott, s a körülötte kialakult vita nagyon sok elvi kérdést is megvilágított.

A házassági jog állami szabályozása azonban hazánkban sem 1894-ben kezdődött. Korábban az állami törvényhozás fő törekvése az volt, hogy a különböző felekezeti jogok közötti összhangot megteremtse. Erre az ún. vegyes házasságoknál volt szükség, amikor a házasulók felek nem azonos felekezethez tartoztak. Ezt a kérdést az országgyűlés már 1844-ben érintette (1844:III.tc.). Az 1868-ban kibocsátott polgári perrendtartás az egyházi bíróságok hatáskörét is csökkentette, abban csak a házasság érvényességével kapcsolatos, és az esetleges elválást kimondó ügyek maradtak. A házasságból eredő vagyoni jogi viták, a gyermekek elhelyezésére és tartására stb. vonatkozó ügyek az állami bíróságok hatáskörébe kerültek.⁸

Az egyházi bíróságoknál maradt vegyes házassági válóperek bírói illetékességének kérdésében az 1868:XLVIII. tc. érdekes szabályt állapított meg. Eszerint mindkét fél felekezete szerint illetékes bíróságnak döntenie kellett benne, s mindegyik félre a

² Uo. (12) bekezdés

³ Uo. (10) bekezdés

⁴ Uo. (12) bekezdés

⁵ GERHARD KÖBLER: *Deutsche Rechtsgeschichte*. München: Verlag Franz Vahlen, 1996⁵. 209.

⁶ 1894:XXXI. tc. miniszteri indokolás; a házasság megszűnéséről szóló V. fejezethez fűzött bevezető rész (12) bekezdése

⁷ Az 1894:XXXI. tc. általános indokolásában felsoroltak szerint önálló házassági jogi szabályozással bírtak a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, az unitáriusok, az ortodoxok és az izraeliták. Ez hat felekezetet, de igazából nyolcféle jog volt, mert a reformátusoknál a magyarországi és az erdélyi részre külön szabályok vonatkoztak, az ortodoxoknál pedig a román és szerb egyház két teljesen önálló (autokefál) egységet alkotott. Így református és ortodox házassági jog kétféle volt.

⁸ 1868:LIV. tc. 22.§

saját bírósága által hozott határozat volt az érvényes. Ez felemás helyzetet szülhetett, ha az egyik bíróság kimondta a bontást, a másik pedig nem. Az OPTK a katolikusok által kötött vegyes házasságokat a katolikus kánonjog szabályai alá vonta, vagyis egy jog szerint ítélték meg a jogvitákat.⁹

A magyar törvényhozás a más felekezetbe történő átlépésnél is az osztráktól eltérő szabályokat állapított meg. Hazánkban a más felekezetbe átlépett személyre kizárólag az új felekezetének joga vonatkozott,¹⁰ az OPTK viszont a más felekezetbe történő átlépés esetén is fenntartotta a régi felekezeti jog hatályát. Vagyis ha egy katolikus átlépett egy protestáns felekezetbe a házassága a magyar jog szerint bontható volt, az osztrák szerint viszont nem. Ez érdekes helyzeteket is szült, mert elég sok olyan osztrák, aki új házasságot akart kötni, felvette a magyar állampolgárságot, amellyel más felekezetbe való átlépéssel bonthatóvá vált a házassága. Ahogy ez megtörtént, általában azonnal új házasságot is kötöttek. Az osztrák jogi szakirodalomba ez a „kolozsvári házasság”, vagy „erdélyi házasság” elnevezéssel vonult be, mert nagyrészt az unitárius felekezetbe léptek át, amelynek egyházi törvényszéke Kolozsváron volt.

Összességében azonban láthatjuk, hogy a magyar szabályozás az 1894-es házassági törvény előtt sem volt túl kötött. Az állam a gyakorlatban már a vegyes házasságok kollíziós szabályaival is bonthatóvá tudta tenni a katolikusok házasságát, amelyet meg is tett. Ebből érezhető, hogy a törvényhozás tevékenységét már a kiegyezés után egy liberális irányvonal határozta meg. A kormány által 1893 decemberében benyújtott törvényjavaslat nem valami merő újdonság volt, hanem ennek a folyamatnak egy következő lépése.

Érdemes áttekinteni a törvényjavaslat parlamenti vitáját, amelyből érdekes következtetések szűrhetők le. A kormány álláspontja jól megvilágítható a törvényjavaslat előterjesztőjének, Szilágyi Dezső igazságügy-miniszternek a Képviselőházban megtartott exozéjából.¹¹ A miniszter a törvényjavaslatnak három fontos alapelvét határozta meg: 1) egységes állami házassági jog, 2) állami jurisdikció és 3) a házasság megkötésének kötelező állami formája. Ez kifejezi a kormány – korábban már említett – legfőbb érvét, miszerint a sokfajta felekezeti jog alapján nem folytatható megfelelő jogszolgáltatás.

Ha már állami szabályozást alkotnak, nyilvánvalóan felmerül az általunk tárgyalt központi téma is, a házasság felbonthatósága, amelynek lehetőségét a törvényjavaslat tartalmazta. Szilágyi Dezső érveléséből, majd Vaszary Kolos hercegprímásnak a Főrendiházban erre kifejtett reflexiójából jól érezhető, hogy a kiindulási pontokban van számottevő különbség. A miniszter célszerűségi okokkal támasztja alá álláspontját, amely szerint a bontás és a szeparáció (ágytól és asztaltól való elválasztás) között nincs lényegi különbség. A szeparáció, amelyet lényegében minden felekezet elfogad, megszünteti a házastársi életközösséget, s a bontástól csak abban különbözik, hogy nem lehet újabb házasságot kötni. Ha azonban az életközösség megszűnik, mi értelme

⁹ 1894:XXXI. tc. miniszteri indokolás; a házasság megszűnéséről szóló V. fejezethez fűzött bevezető rész (12) bekezdése

¹⁰ 1868:LIII. tc. 8.§

¹¹ Képviselőházi napló 1892–1897. XV. kötet 83.

van a feleket újabb házasságkötéstől eltiltani.¹² Az álláspont lényege tehát az, hogy a házassági köteléknek nincs kiemelt fontossága, fenntartását, vagy megszüntetését a pillanatnyi körülmények határozzák meg. Lényegileg nem különbözik más magánjogi jogviszonyoktól: egy szerződés is kötelez, de a körülmények változása alapos indok lehet a kötelelem megszüntetésére.

A miniszter érveit a törvényjavaslat főrendiházi vitájában is megismételte. Vaszary Kolos azonban ehhez fűzött felszólalásában ellentétes irányból kezdte okfejtését. Vajon helyes-e a törvényjavaslat megállapítása, amely szerint a házasság lényegében egy polgári szerződés, amely felbontható?¹³ A javaslat ugyanis abból indul ki, hogy a házasság bonthatatlansága csupán egy katolikus jogelv, amit az államnak nem kell követnie. A hercegprímás álláspontja szerint azonban a bonthatatlanság nem egy öncélú jogelv, hanem annak természetjogi alapjai vannak. Emiatt a bontás nemcsak egyházi, hanem állami szempontból is veszélyeket rejthet magában. Vannak ugyanis a természet által szült fel nem bontható kapcsolatok. Ilyen Isten és az ember, a polgár és a haza, vagy a szülő és a gyermek közötti kapcsolat, s a hercegprímás szerint a házasságot is ebbe a körbe kell sorolni.¹⁴ Bárki bármilyen súlyos bünt is követ el, az egyház sosem mond ki olyat, hogy ez az a pont, amikor az Istennel való kapcsolat megszakadt, ez az ember már biztos nem üdvözülhet. De mindenki számára valóban kézzel fogható példa az állam és polgárának kapcsolata. Lehet, hogy az állam, büntető hatalmát érvényesítve, az életétől is megfoszt valakit, de az állampolgári viszony megszüntetése még ebben az esetben sem vetődik fel. Míg tehát az igazságügy-miniszter álláspontja külső körülmények hatásától teszi függővé a házasság fenntartását vagy megszüntetését, a hercegprímás ezzel szemben éppen azt fogalmazza meg, hogy ez egy olyan kötelék, amelynek létét nem lehet ilyen körülményektől függővé tenni.

A Képviselőház liberális többsége a törvényjavaslatot különösebb fenntartások nélkül megszavazta. A Főrendiházban, nem utolsó sorban a miniszter és a hercegprímás közötti éles szóváltás miatt, 1894. május 10-én név szerinti szavazással döntöttek az általános vita lezárásáról. A második kamara azonban 118:139 arányban részletes vitára alkalmatlannak találta a törvényjavaslatot, ami miatt lekerült a törvényhozás napirendjéről. Az egyháznagyok szavazatai jól látható vonal mentén határolódtak el. A katolikus és az ortodox püspökök kivétel nélkül a javaslat ellen szavaztak, a protestáns egyháznagyok testületileg támogatták azt. A főrendi származású tagok azonban a nemek irányába billentették a mérleg nyelvét.

A kormány ezt követően javaslattal fordult a királyhoz, új főrendiházi tagok kinevezése végett. Az 1885:VII. tc. szerint ugyanis a király 50 tag kinevezésére volt jogosult, amely keret nem volt teljesen feltöltve. Wekerle ebben látta az egyetlen lehetőséget, hogy a Főrendiház álláspontját a maga javára fordítsa. Ferenc József azonban nem lelkesedett a házassági törvényért. A kormánnyal és a képviselőházzal történő konfliktus kerülése végett az előszentesítést ugyan nem tagadta meg, vagyis hozzájá-

¹² Uo. 85–86.

¹³ Főrendi házi napló 1892–1897. III. kötet 128.

¹⁴ Uo. 129.

¹⁵ Uo. 245–246.

rult a törvényjavaslat parlamenti előterjesztéséhez, de a siker érdekében a Főrendiház „felhígítását” már visszautasította. Erre a kormány nem nagyon tehetett mást, mint lemondott.¹⁵ Az esetleges kormányválság előrevetítésével Wekerlének sikerült főrendiházi tagokat maga mellé állítani, s az újbóli előterjesztést követően, hacsak 128:124-es halvány többséggel is, de megszerezte Főrendiház támogatását. Ezt követően a javaslat, mint a házassági jogról szóló 1894:XXXI. tc., kihirdetésre került.

A következőkben érdemes megnézni, hogy a törvény hatályba lépése után a házasságok felbontásának milyen gyakorlata alakult ki hazánkban. Vajon egy feszítő „társadalmi igény” volt-e az intézmény bevezetésére, s a házasságok felbontását csupán a jogi tilalom fojtotta el, vagy a lehetőség alapvetően nem befolyásolta a házassági kötelekek fennállását. Lerövidítve a kérdést, vajon a „társadalmi igény” befolyásolta a jogalkotást, vagy a jogalkotás haladt elől, s az kezdte változtatni a társadalom gondolkodását.

A XX. század elején – Horvátország nélkül, ahol a törvény nem volt hatályos – a történelmi Magyarország területén átlagosan évi 150 000 házasságot kötöttek.¹⁶ A felbontott házasságok száma – az adatok az 1904–1906 közötti időszakot fedik le – évente 3 500–3 800 között mozgott.¹⁷ Ez azt jelenti, hogy a házasság felbonthatóságának bevezetését követően egy évtizeddel száz házasságból kettőt, hármat bontottak fel. A 30-as évek elején, a trianoni országterületre vonatkozóan, évi 70–80 000 házasságkötésre került sor,¹⁸ a bontások száma pedig 4 500–5 500 között mozgott,¹⁹ vagyis évente száz házasságból hatot, hetet bontottak fel, 1949-ben pedig ez az arány már 12% volt.²⁰

A statisztikai adatok tehát azt mutatják, hogy a házasság felbontásának lehetősége a magyar társadalomban nem váltott ki katarzisszerű változást, a századelő 2–3%-os arányszáma semmiképpen sem értékelhető így. S itt vetődik fel az a kérdés, hogy a tilalom feloldása vajon mennyire befolyásolta az arányok későbbi növekedését. Fontos szempont, hogy magához a jogintézményhez milyen erkölcsi töltést kapcsolunk. Azt egy megengedett rosszként kezeljük, vagy semleges álláspontot képviselünk, azt nem tartjuk jónak, de különösebb kivetnivalót sem találunk benne. A jogi tilalom feloldása mindenképpen az utóbbi szempontot erősítette. A kormányzat számára a házasság bonthatósága elvi kérdés volt, azt nem tekintették olyan erkölcsi problémának, ami miatt a tilalom esetleges fenntartásáról egyáltalán hosszabb diskurzust kellene folytatni. A jogi tilalom feloldása pedig oldotta a társadalom erkölcsi felfogását is. Nyilvánvaló, hogy a házasságok felbontásának növekedése nemcsak ezzel, hanem más társadalmi körülményekkel is összefüggésben áll, de a jogalkotás hatásait sem lehet legutolsó szempontnak tekinteni. Ha egy jogi tilalmat feloldanak, ez a társadalomban nyilvánvalóan kiválthat olyan hatást, hogy az emberek úgy érzik, amit eddig nem volt szabad, azt ezután lehet. Tisztán a pozitív jog oldaláról ez nyilvánvalóan így van, de a jogi változás az erkölcsi felfogás változására is hatással lehetett és volt is.

¹⁶ Magyar statisztikai évkönyv, új folyam XIV. 1906. Budapest 1907. 33.

¹⁷ Uo. 448.

¹⁸ Magyar statisztikai évkönyv, új folyam XL. 1932. Budapest 1933. 20.

¹⁹ Uo. 324.

²⁰ http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab1_01ib.html

A folyamat következő lépése pedig az állami házasság bontásának folyamatos könnyítése volt. Az 1894-es törvény még a vétkességi elven nyugodott, csak a törvény által meghatározott bontó ok esetén, s csak a vétlen házas fél kérelmére lehetett kimondani az elválást. A XIX. századi magánjogi kódexek, ha egyáltalán lehetővé tették a bontást – a Code Civil rövid kivételével²¹ –, mind ezt a vétkességi elvet követték. A XX. század folyamán azonban ez a szabály tovább oldódott. Magyarországon az 1952-ben kibocsátott új családjogi törvény még kapcsolódott ehhez, mivel alapos okot kívánt meg a házasság felbontásához, de már nem adott tételes felsorolást, a bontó okokról. Az 1894-es törvény azzal, hogy abszolút és relatív bontó okokat sorolt fel, a bíró számára csak hat meghatározott esetben²² tette kötelezővé a házasság felbontását, a relatív bontó okoknál már mérlegelési jogot adott neki. Az 1952-es törvény csak okról beszél, nem ad tételes felsorolást, s minden ok esetén kötelező volt a bíró számára felbontani a házasságot. Ha újra a statisztikai adatokhoz nyúlunk, azt láthatjuk, hogy az 1949-es 12%-ról 1960-ra 19%-ra nőtt a bontások aránya.²³ Ugrászerű változásnak ezt sem nevezhetjük, vagyis a házasság bontásának 1952-es könnyítése is inkább elvi okokra vezethető vissza, mint arra, hogy megromlott házasságokat nem lehetett felbontani a szoros jogi szabályozás miatt. Aztán a bontások száma tovább növekedett, az adott évben kötött házasságok viszonylatában 1980-ban 35%-ot, míg a tavalyi évben, vagyis 2007-ben 61% -ot tett ki.²⁴

²¹ A Code Civil 1804-ben kibocsátott eredeti változata a vétkességi elv mellett a közös megegyezéssel történő bontást is lehetővé tette. Az 1816-os módosítás – mint a cikk elején már említettem – teljes bontási tilalmat vezetett be, de az 1884-ben újra megengedett bontás nem tért vissza az 1804-es verzióhoz, hanem a vétkességi elvre szorította annak lehetőségét. [1894:XXXI. tc. miniszteri indokolás; az általános indokolás (5) bekezdése]

²² Házasságtörés; kettős házasság; hűtlen elhagyás; a házastárs életére törés; a házastárs súlyos bántalmazása; a házastárs öt évnél súlyosabb szabadságvesztésre történő elítélése. [1894:XXXI. tc. 76–78.§§]

²³ http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab11_01ib.html

²⁴ http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab11_01ib.html